

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора,
дійсного члена НАПН України, завідувача науково-дослідної лабораторії
освітології Київського університету імені Бориса Грінченка

Сисоєвої Світлани Олександрівни

на дисертаційну роботу **Ковальчук Галини Олександрівни**

**«Теоретико-методичні засади технологій навчання економічних дисциплін
у системі неперервної освіти»,**

подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання

Актуальність дослідження обраної проблеми визначається високою науковою кореляцією базових понять дослідження, закладених в назві дисертації, а саме: технології навчання, економічні дисципліни, неперервна освіта. Технологічність є показником якості сучасного освітнього процесу, економічні дисципліни в умовах глобалізації та соціально-економічних трансформацій в Україні зазнають кардинальних змін щодо їх змісту, форм, методів і технологій навчання, а неперервна освіта стає сенсом життя кожної людини, умовою її соціального захисту та професійного довголіття.

Актуальність теми дисертації підсилюється й тим, що дослідження дидактичних систем професійної підготовки майбутніх економістів, здійснені упродовж останніх років, висвітлюють протиріччя, що впливають на якість їх навчання, істотним з яких є неузгодженість освітніх і навчальних цілей суб'єктів навчання, розрив між цілями освіти та мотивами професійного самовизначення майбутніх фахівців. Вченими й практиками відзначається, що при вивченні економічних дисциплін домінує стихійність вибору технологій навчання, конкретних методів активного навчання, не визначено їх місце в освітньому процесі з урахуванням потреб забезпечення конкурентоспроможності майбутнього фахівця, реалізації професійно орієнтованих цілей навчання.

Таким чином, незважаючи на активне дослідження технологій навчання економічних дисциплін, можна констатувати, що в академічному дискурсі до сих пір бракує досліджень щодо ефективності технологій навчання в контексті забезпечення якості й результативності навчання, розвитку професійного особистісного ядра майбутнього фахівця.

Варто підкреслити, що соціальне замовлення на зміни у професійній підготовці фахівців для сучасної економіки, впровадження інноваційних технологій їх навчання містять стратегічні міжнародні та вітчизняні документи, а саме: Концепція розвитку економічної освіти (2004 р.); Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки; Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.); Міжнародні освітні стандарти і кваліфікації (МСКО), документи Європейського Парламенту та Ради ЄС, зокрема, «Про подальше європейське співробітництво у сфері забезпечення якісної системи вищої освіти» (2006 р.), «Про основні професійні навички, необхідні для отримання освіти упродовж життя» (2006 р.), «Про встановлення Європейської кваліфікаційної структури для можливості отримати освіту упродовж життя» (2008 р.) тощо.

Відтак, докторське дисертаційне дослідження Ковальчук Галини Олександрівни є своєчасним і соціально значущим.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується застосуванням у ході її виконання методології, адекватної меті і завданням, специфіці об'єкта і предмета; застосуванням необхідного комплексу методів дослідження (теоретичних, емпіричних, методів педагогічного експерименту), коректною кількісною обробкою та якісним аналізом, а також практичним впровадженням дослідницьких результатів.

Сформована автором джерельна база відзначається різноманітністю і достатньою повнотою. Вона включає 464 найменування, з них 172 – іншомовних, що слугує безперечним доказом інформативності та валідності представленої роботи, значну цінність для дослідників і практиків економічної освіти мають 7 додатків, які представлені на 42 сторінках дослідження.

Стрижнем наукового апарату є концепція дослідження, яка розглядає навчання економічних дисциплін як систему, що функціонує й розвивається завдяки реалізації стійких взаємозв'язків між її компонентами, суб'єктами навчально-виховного процесу й економіко-педагогічним середовищем, забезпечує не тільки реалізацію дидактичних цілей (на рівні суспільства, громади, закладу освіти, особистості), а й результат навчання економічних дисциплін (розвиток економічного мислення, формування економічної та професійної компетентностей фахівця, підготовка учнів/студентів до особистісно-професійної самореалізації та розвитку упродовж життя).

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, також забезпечується апробацією результатів дослідження. За десять років роботи над дисертацією Ковальчук Г. О. представила основні положення своєї дисертації на 11 науково-практичних і науково-методичних конференціях міжнародного і всеукраїнського рівнів, а також оприлюднювала результати дослідження на семінарах, нарадах, курсах підвищення кваліфікації, на засіданнях методичних об'єднань учителів економіки.

Варто підкреслити, що апробація здійснювалась у навчально-виховному процесі закладів середньої, вищої та позашкільної освіти. Така активна участь у науковому житті не тільки сприяла поширенню й впровадженню ідей дослідження, а й сформували Ковальчук Г. О. як авторитетного, відповідального і перспективного вченого - дидакта, що підтверджується тим, що здобувач входила до складу робочої групи з упровадження зовнішнього незалежного оцінювання з економіки (2003 р.), була членом журі IV етапу Всеукраїнської олімпіади з географії та економіки (2002, 2003, 2004 рр.).

Наукова новизна одержаних результатів, що міститься у вступі до дисертації та в авторефераті, сформульована автором коректно і адекватно. Ми цілком погоджуємося з її положеннями:

- *Вперше* концептуально обґрунтовано й експериментально перевірено теоретичні й методичні засади реалізації технологій навчання економічних дисциплін, які охоплюють усі компоненти навчально-виховного процесу (мету,

зміст, форми і методи, дидактичні умови, інструменти моніторингу й контролю) для забезпечення якості навчання й формування професійних компетентностей майбутніх фахівців у системі неперервної освіти з урахуванням умов їх особистісно-професійного становлення, соціальної керованості, розвитку суспільства й ринків праці;

- проаналізовано навчання економічних дисциплін як систему педагогічних впливів і заходів, які через реалізацію професійно-орієнтованих технологій навчання з позицій суб'єктно-діяльнісного підходу забезпечують формування активної професійної особистості майбутнього фахівця та його професійний розвиток у системі неперервної економічної освіти упродовж життя;
- розроблено, обґрунтовано й апробовано педагогічну модель реалізації системи технологій професійно-орієнтованого навчання та їх консистентного застосування у процесі традиційного й інноваційного навчання;
- комплексно досліджено й структуровано складові змісту економічних знань для учнів загальноосвітніх шкіл; впроваджено розподіл структури змісту економічних предметів за змістовими лініями у Державному стандарті загальної середньої освіти, що відповідає суб'єктно-діяльнісному підходу до економічної освіти; розроблено й упроваджено рівневу систему дидактичних завдань з предмета «Економіка» для учнів загальноосвітніх закладів;
- здійснено класифікацію та структурно-функціональний аналіз видів та компонентів професійної компетентності фахівців для економіки, рівнів та критеріїв їх сформованості, обґрунтовано технології їх формування; обґрунтовано педагогічне конструювання моделі «портал знань – портал компетентностей» як інструмента управління якістю навчання, розроблено й апробовано модель «Learning-skate» з використанням ІКТ для самокерованого навчання економічних дисциплін;
- розроблено й теоретично обґрунтовано класифікацію й методичну систему реалізації професійно-орієнтованих тренінгів для майбутніх фахівців – економістів.

Цей блок положень наукової новизни дослідження варто було б доповнити таким: обґрунтовано дидактичні засади функціонування локальної системи

неперервної економічної освіти; визначено, що діяльнісною формою організації місце-орієнтованої освіти є освіта локального, соціального, економічного середовища, а перевагою місце-орієнтованої дидактичної системи є забезпечення людськими ресурсами локальних ринків праці. Таке доповнення, є вагомим здобутком автора і, на наш погляд, має виключне значення для розвитку різних регіонів України, зокрема й міста Києва, оскільки економічна освіта є потужним фактором регіонального розвитку та вдосконалення соціальної структури територіальних громад, центром соціокультурного розвитку населеного пункту. Відзначимо, що в даному випадку проведена робота була підпорядкована не тільки інтересам конкретного дослідження, а й є вкладом у методологію міждисциплінарних досліджень і має безперечне практичне значення для економічного розвитку України.

У науковій новизні дослідження також необхідно було б відзначити безперечний здобуток автора: навчання економічних дисциплін було досліджено в контексті системної неперервності від дитячого садочку, школи (шкільна та позашкільна освіта), вищого навчального закладу, спеціальної економічної освіти та післядипломної освіти.

Щодо структури дослідження, то робота має логічну структуру, охоплює головні складові досліджуваної проблеми та послідовно розкриває основні завдання наукового пошуку автора. Кожен із п'яти розділів дисертації насичений новими науковими фактами і має свої «родзинки».

Так, Розділ I автор присвячує теоретико-методологічним аспектам досліджуваної проблеми, зокрема, розглядаються вимоги до фахівця в сучасному ринковому середовищі та забезпечення якості професійно-орієнтованого навчання в контексті розвитку неперервної економічної освіти, дано визначення професійно-орієнтованого навчання, охарактеризовано його результати на «мові компетентностей», подано узагальнену педагогічну модель реалізації технологій навчання економічних дисциплін. На відміну від інших досліджень, моделі компетентностей покладені в основу індивідуалізації навчання та розглядаються як інструмент розроблення персоніфікованих планів професійного саморозвитку

студента з урахуванням можливостей його працевлаштування та специфіки посадових професіограм.

У Розділі II., присвяченому методичним засадам навчання економічних дисциплін у неперервній освіті наведено порівняльні характеристики дидактичних систем, які впроваджуються в економічній освіті; схарактеризовано поняття «зміст навчання», «зміст економічного навчання»; обґрунтовано інваріантні методичні інструменти забезпечення якості навчання з урахуванням цілей навчання економічних дисциплін в контексті вимог європейських директив і рекомендацій у галузі «Освіта-2020», «Освіта упродовж усього життя», ключових компетентностей і кваліфікаційних рівнів.

Поняття «якість навчання» відокремлено від поняття «якість освіти». Доведено, що важливим чинником забезпечення якості навчання і професійної підготовки студентів є встановлення та актуалізація особистісних факторів ефективності та визначення їх місця в системі відповідальності за результати навчання (с. 159). Проаналізовано розуміння й ставлення студентів до феномену якості навчання. Схарактеризовано три характеристики цього феномену: 1) якість як стан (результат навчання), 2) якість як властивість (характеристика процесу навчання) та 3) якість як здатність суб'єкта – комплексна характеристика власної (індивідуальної) активності суб'єкта навчання (с. 161-162).

Обґрунтовано методичні інструменти забезпечення якості навчання економічних дисциплін. Доведено, що основні фактори забезпечення якості освіти на рівні навчального предмета, насамперед, мають психо-емоційний та особистісно-діяльнісний компоненти і пов'язані з безпосередньою взаємодією «Викладач – Студент» (с. 162). Заслуговує на увагу виокремлення різних факторів впливу на якість вищої освіти з точки зору студентів (табл. 2.2, с. 162).

При аналізі практики реалізації технологій навчання економічних дисциплін у системі неперервної освіти (Розділ III.) соціальної значущості набуває висновок автора щодо головної риси сучасної парадигми економічної освіти: розвиток економічної сфери суспільства значною мірою зумовлений характером життєдіяльності людини, її світоглядом, соціально відповідальною поведінкою (с.

224). Особливо цінним для розвитку теорії навчання в контексті вимог компетентнісної освіти є характеристика базових технологій професійно-орієнтованого навчання для різних груп економічних дисциплін та авторська класифікація технологій навчання економічних дисциплін за їх очікуваними професійно значущими результатами для формування професійних компетентностей. Супроводжуючи виклад матеріалу цікавими і змістовними таблицями, автор розкриває взаємозумовленість технологій навчання економічних дисциплін та змісту й структури пізнавальної діяльності суб'єктів навчання, розглядає методичний інструментарій для формування професійних компетентностей.

Вершиною дослідження є, розроблені автором, концептуальні засади та методика проектування технологій керованої результативності навчання, самокерованого навчання, які є соціально-когнітивними інструментами для забезпечення суб'єктних вимірів якості навчання (Розділ ІУ). Технології керованої результативності навчання визначаються автором як гнучка конструкційна система спеціально упорядкованих методичних компонентів навчального процесу, що спрямована на реалізацію суб'єктних дидактичних цілей учасників навчальних груп/студентів, узгоджених із частковими дидактичними цілями предметів професійно-орієнтованої підготовки й загальними освітніми цілями конкретного навчального закладу. Інструментами керованості в системі технологій інтенсивного професійно-орієнтованого навчання автором визначено: компоненти структурно-функціональної рамки технологій навчання: дидактичні цілі предмета, суб'єктні дидактичні цілі, джерела знань та способи їх опрацювання (мультиагентне й мультимодальне навчання), тематичні блоки завдань, які відповідають цілям формування компетентностей майбутнього фахівця.

Автором доведено, що професійно-орієнтоване навчання базується на формуванні самокерованої, соціально відповідальної особистості суб'єкта, активна позиція якого є системоутворювальним чинником цілісного педагогічного процесу.

Самокероване навчання схарактеризовано як процес, за якого суб'єкти беруть на себе ініціативу й відповідальність в діагностиці потреб навчання, розробленні

цілей, виявленні інтелектуальних і матеріальних ресурсів для навчання, у виборі й застосуванні стратегій та оцінки результатів навчальної діяльності.

Висвітлено функціональні можливості та компоненти технології керованої результативності навчання у контексті забезпечення якості навчання фахівців, розкрито значущість чинників суб'єктних дидактичних цілей та соціально-педагогічної взаємодії учасників навчальних груп у забезпеченні якості навчання, висвітлено роль викладача для самокерованого навчання студентів. Доведено, що для ефективності технологій керованої результативності навчання доцільним є впровадження мережних електронних засобів різноманітного контенту й функціонального призначення.

Особливої уваги заслуговують обґрунтовані основні характеристики економіко-педагогічної моделі забезпечення якості навчання й освіти на муніципальному рівні. Доведено, що найбільш повно й ефективно якість освіти може бути реалізована лише на локальному (територіальному) рівні через колаборативну взаємодію всіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Муніципальна система забезпечення якості навчання має становити відкритий освітній кластер, що включає: загальноосвітні школи, вищих навчальних закладів, заклади додаткової (позашкільної) освіти, заклади підвищення кваліфікації, установи неформального навчання, координаційний центр освітніх ресурсів тощо. Для удосконалення системи муніципальної освіти запропоновано модель центру відкритої освіти – Координаційного муніципального центру освітніх ресурсів (КМЦОР), який має формат навчально-професійного центру співпраці (co-working).

Автором встановлено, що в системі технологій професійно-орієнтованого навчання є наскрізні й специфічні технології, характерні для різних етапів і рівнів неперервної освіти.

У Розділі VI. схарактеризовано етапи організації й проведення експериментальної роботи; описано компоненти, рівні, принципи економічного навчання, сутність і показники ефективності навчання за критеріями й рівнями засвоєння знань і сформованості професійних компетентностей; діагностичні й контрольні заходи для перевірки результатів навчання; зроблено висновки про

ефективність реалізації описаних технологій навчання економічних дисциплін, їх роль і значення для забезпечення якості навчання, формування професійних компетентностей та розвитку особистісних якостей учнів/студентів.

Динаміку показників результативності навчання студентів у ході дослідження виявлено з достатньою вірогідністю, що підтверджено обчисленням статистичної достовірності різниці між середніми значеннями показників діагностування в експериментальних і контрольних групах з використанням t-критерію Стьюдента.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані теоретичні положення й методичні засади реалізації професійно-орієнтованих технологій можуть застосовуватись для удосконалення взаємодії суб'єктів у неперервній економічній освіті та підвищення її якості.

Безперечно практичне значення мають розроблені авторські проекти навчальних програм з економіки для середньої школи, які впроваджувалися з першого до одинадцятого класу з 1998 р.; навчальні програми з економічних предметів, побудовані за рівнями життєвої реалізації людини (2001-2004 рр.), зміст яких розроблено з використанням функціонально-змістового та суб'єктно-діяльнісного підходів (с. 431). Для навчання економіки в школі розроблено й апробовано технології навчальної економічної (наративної) казки і сюжетно-рольового навчання (с. 303-308).

Для студентів економічних спеціальностей розроблено й упроваджено модель технології керованої результативності навчання (с. 333, 449). Обґрунтовано компоненти «предметного поля» якості навчання. Представлена концептуальна модель технології Skate-навчання («Learning-skate»). Висвітлено можливості використання «хмарних» інформаційно-комунікаційних технологій у традиційному навчальному процесі (с. 348).

Для слухачів системи позашкільної освіти (корпоративне навчання, професійне орієнтування молоді, соціально-економічне навчання, зокрема, для людей у складних життєвих обставинах) розроблена модель навчання «Портал знань» (с. 443-444). На особливу увагу заслуговують розроблені автором навчально-професійні тренінги з економічних дисциплін (тренінгові технології навчання), що

ґрунтуються на урахуванні особистісних освітніх потреб слухачів та бізнес процесів професійної діяльності (с. 289-296).

Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано в у 112 публікаціях (одноосібних публікацій – 68), з них: 1 – монографія, 1 – підручник (у неподільному співавторстві), 19 – навчально-методичних посібників (7 – одноосібних); 21 статті у наукових фахових виданнях, 23 публікації у збірниках матеріалів конференцій, 5 – публікації в міжнародних наукових періодичних виданнях, 17 – публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації. Дані кандидатської дисертації не використовувалися у даному докторському дослідженні.

Основні теоретичні положення дисертації знайшли відображення у публікаціях автора у виданнях, затверджених МОН України як фахові. Зміст монографії і автореферату повною мірою відповідають змісту дисертації і відображають її основні положення й висновки. Загальні висновки відповідають завданням дослідження та впливають із загального змісту роботи. Результати дослідження впроваджено на достатньому рівні.

При загальній позитивній оцінці дисертаційного дослідження Ковальчук Галини Олександрівни вважаємо за необхідне висловити окремі зауваження і побажання:

1) Дисертаційна робота виграла б, а структура дисертації набула б більшої чіткості та логічної завершеності, якби автор в окремому розділі цілісно представила розроблені концептуальні засади проектування й реалізації технологій навчання економічних дисциплін у системі неперервної освіти, педагогічну модель застосування таких технологій на різних рівнях неперервної освіти та критерії її ефективності.

2) Для дослідження обраної проблеми автор визначає комплекс дослідницьких підходів (системний, компетентнісний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, наративний, антропоцентричний, соціоцентричний тощо), які не повною мірою знайшли своє відображення у концепції дослідження.

3) Автором дослідження було здійснено не тільки комплексний аналіз поняття «технології навчання», а й введено й обґрунтовано нові поняття («технології керованої результативності навчання», «суб'єктні дидактичні цілі»); уточнено теоретичну сутність понять, які характеризують предмет дослідження, зокрема, «неперервна економічна освіта», «економічні дисципліни»; проаналізовано методологічні підходи до організації процесу навчання економічних дисциплін та формування професійної компетентності фахівця. Такий вагомий теоретичний внесок у теорію навчання, на нашу думку, доцільно було б відобразити у такому компоненті Вступу дисертації та першій частині автореферату, як «теоретичне значення дослідження».

4) На наш погляд, у дисертації доцільно було б більш чітко й структуровано подати технології навчання економічних дисциплін у всіх підсистемах неперервної економічної освіти з особливостями їх змісту та умовами реалізації, оскільки такий дослідницький матеріал розпорошений по тексті дисертації, що утруднює його сприймання.

5) Оцінюючи позитивно виконану експериментальну роботу щодо дослідження ефективності технологій навчання економічних дисциплін, на наш погляд, необхідно було б більше уваги приділити роз'ясненню, чому саме формувальний експеримент проводився лише з студентами економічних спеціальностей. Крім того, бракує відомостей щодо загальної кількості респондентів, які брали участь у дослідженні на етапі констатувального експерименту (п. 2.2).

6) Висловимо зауваження щодо оформлення дисертації: обсяг дисертації перебільшує визначену норму (463 сторінок); є неспівпадіння назв параграфу у тексті дисертації і в її змісті (п.3.3, с.309), присутні мовні огріхи, є недоліки в оформленні списку використаних джерел, а саме електронних джерел (позиції 450-464). Також, на нашу думку, в тексті дисертації варто уникати великих масивів перерахування прізвищ вчених щодо певної проблеми (с.80, 81, 87, 88, 205 тощо), краще проаналізувати різні аспекти проблеми, досліджені цими вченими.

Висновок. Аналіз змісту дисертації дозволяє зробити висновок, що рецензоване дослідження містить результати, які дають підстави кваліфікувати його, як дослідження докторського рівня, що закладає новий науковий міждисциплінарний напрям у навчанні економічних дисциплін в системі неперервної освіти.

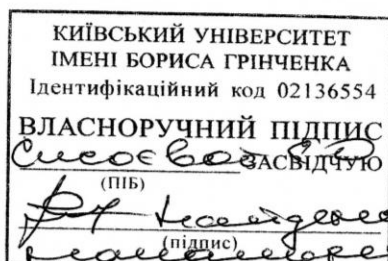
Дисертаційна робота Ковальчук Галини Олександрівни «Теоретико-методичні засади технологій навчання економічних дисциплін у системі неперервної освіти» є самостійним завершеним міждисциплінарним науковим дослідженням, яке містить нові наукові результати в галузі теорії навчання, а також професійної педагогіки. За своїм обсягом, обґрунтованістю проведених досліджень, науковою та соціальною значущістю отриманих результатів дисертаційна робота Ковальчук Г.О. відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013р. №567 із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015), а її автор – Ковальчук Галина Олександрівна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання.

9 листопада 2016 р.

Доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПН України,
завідувач науково-дослідної лабораторії освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка

С. О. Сисоєва

10.11.2016р